

ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Кульбабська Олена Валентинівна

УДК 808.3-56

**НАПІВПРЕДИКАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність: 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Івано-Франківськ – 1998

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі сучасної української мови Чернівецького державного університету імені Ю. Федьковича.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор **Гуйванюк Ніна Василівна**, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького державного університету імені Ю. Федьковича.

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор **Шульжук Каленик Федорович**, завідувач кафедри української мови Рівненського державного педагогічного університету Міністерства освіти України;

– кандидат філологічних наук, доцент **Пархонюк Людмила Михайлівна**, доцент кафедри української мови Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Провідна установа – Ужгородський державний університет, кафедра української мови.

Захист відбудеться “28” грудня 1998 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.09.03.02 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника (284001, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.

Автореферат розіслано “27” листопада 1998 року.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук, доцент

Н. Я. Тишківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Сучасна граматична теорія вимагає багатоаспектного, найчастіше синтезованого аналізу синтаксичних одиниць із урахуванням різноманітності їхніх семантичних, формальних і функціональних ознак.

У різних сферах вияву мовної діяльності активно використовуються синтаксичні побудови, яким відповідає статус простих ускладнених речень. І хоч термін “ускладнене речення” в мовознавстві став загальноприйнятим, все ж у сучасній теорії відсутнє єдине визначення цього типу структур. У трактуванні фактів ускладнення багато дискусійного, оскільки ці синтаксичні побудови дуже різні за структурою, семантикою та функціями, що й зумовило відсутність їх остаточної класифікації. Традиційно з поняттям простого ускладненого речення пов’язують синтаксичні одиниці, що містять відокремлені члени. До їх складу входять компоненти системи вторинної предикації, що співвідносяться з підрядними частинами складного речення у формально-семантичному плані.

Питання про додаткову предикативність компонентів, ізофункціональних із підрядними реченнями, учені пов’язують із *проблемою напівпредикативності*, яка визначається в синтаксичній теорії з різних поглядів: 1) у зв’язку з вченням про відокремлені другорядні члени речення (О. О. Потєбня, І. Р. Вихованець, Л. О. Кадомцева, В. А. Іцкович, В. Г. Гак, Н. С. Валгіна та ін.); 2) у зв’язку з аналізом формально-синтаксичних ознак напівпредикативних відношень та з’ясуванням їх синтаксичної природи (О. О. Каминіна, О. Б. Сиротиніна, Г. О. Золотова, Е. С. Сасинович, Л. М. Коць, І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, К. Ф. Шульжук, М. Я. Плющ та ін.).

У світлі досліджень останнього часу стає зрозумілим, що традиційний аналіз – за членами речення – не цілком придатний для цілей структурно-семантичного дослідження синтаксичних явищ. Його завданням здебільшого є розподіл елементів речення за тими чи тими задалегідь визначеними рубриками (підмет, присудок, додаток, означення, обставини), без урахування їх структурних зв’язків як у плані парадигматики, так і в плані синтагматики. Щоб виявити синтаксичні особливості речень з відокремленими членами, необхідно визнати, що в мові є конструкції, які базуються на особливих напівпредикативних відношеннях. Для їх опису, на нашу думку, необхідно брати до уваги поняття про поширюючі члени речення та морфологічні засоби їх вираження, а не традиційні другорядні члени – означення, додатки й обставини, з якими зазначені конструкції не тотожні.

Поняття напівпредикативності й напівпредикативної конструкції тісно пов’язане з морфологічною природою та ономасіологічними параметрами окремих слів, з їхньою семантикою та можливостями синтаксичних зв’язків у реченні. У цьому плані активно вирізняється *дієприслівник*, що утворює напівпредикативний зворот.

Частиномовний статус дієприслівника потрактован неоднозначно, як і його синтаксичні функції та відношення, що неодноразово були предметом спеціальних досліджень (праці Л. О. Дерibas-Тюкшиної, Г. В. Валімової, Н. Й. Бовтрук, Е. С. Сасинович, Л. М. Коць, О. М. Кузьмич та ін.). Проте вчені обмежувалися здебільшого загальними зауваженнями про дієприслівник як форму дієслова чи доводили, що він із суто морфологічного погляду є невідмінюваною формою, яка відірвалась від парадигми дієслова й входить до складу прислівників (І. К. Кучеренко, І. Р. Вихованець, О. М. Кузьмич), або є окремою незмінною (гібридною) частиною мови (С. І. Дорошенко). Щодо синтаксичних функцій, то традиційно дієприслівник та дієприслівникові звороти визначали: 1) як "скорочені підрядні речення" (М. І. Греч, Ф. І. Буслаєв); 2) як відокремлені другорядні члени – обставини різного типу (О. М. Пешковський, Л. А. Булаховський, Б. М. Кулик, М. Т. Доленко, І. І. Дацюк, А. Г. Кващук, М. П. Івченко та ін.); 3) як відокремлені синтагми (О. С. Мельничук, Г. П. Олійник); 4) як напівпредикативні конструкції (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський, І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, Л. О. Кадомцева, Г. О. Золотова, О. О. Каминіна, Т. Б. Алісова, Я. Качала, Я. Попела, В. Граб'є та ін.). Незважаючи на посилений інтерес до питання синтаксису дієприслівника, в усьому обсязі проблема функціонування дієприслівникових конструкцій в різних умовах їх синтаксичного вживання залишається ще не дослідженою.

Ці синтаксичні одиниці розглядаються в лінгвістичній літературі, поперше, як *прості речення* (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський, І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, К. Ф. Шульжук, Л. О. Кадомцева, Л. К. Дмитрієва, А. Ф. Прияткіна, О. О. Каминіна та ін.); по-друге, визнаються *поліпредикативними, як і складне речення* (Н. М. Сазонова); по-третє, як *перехідний тип конструкцій* в галузі складного та простого речення, який заслуговує на окреме місце в синтаксичній градації, як-от: *просте / складне / ускладнене речення* (В. К. Покусаєнко, М. І. Черемисіна).

Особливий науковий інтерес спричинює вивчення речень з напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями з погляду функціональної семантики. Проблема сумісності двох типів предикативних відношень, породжених основною дією (предикативною ознакою) та додатковою, пов'язана з дослідженням семантичної поліпредикативності речення, у якому розвиваються процеси синтаксичної компресії та редукції, супроводжувані замінами синтаксичних зв'язків між компонентами реченнєвої структури.

Отже, **актуальність дисертаційного дослідження** вмотивована потребами вдосконалення описів синтаксичної природи речень з напівпредикативними зворотами в мовознавчих працях та граматиках, де ще до цього часу явище синтаксичного ускладнення залишається не проаналізованим. Вихідною для нашого розуміння ускладненого простого речення стала концепція І. Р. Вихованця, який розглядає його паралельно з простими та складними реченнями як окрему синтаксичну форму, ускладнення якої, проте, має семантичний характер. Дослідження речень, ускладнених напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями, у реферованій праці ґрунтується на новому семантико-синтаксичному підході до проблеми простого ускладненого речення, на понятті напівпредикативності як синтаксичній категорії, що по-різному репрезентує себе в реченнях із вторинною предикацією.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Напрям дисертаційного дослідження пов'язаний із комплексною науковою темою кафедри сучасної української мови Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича “Розвиток української мови на лексичному та граматичному рівнях”.

На тлі загальної проблематики встановлено **мету дослідження**: виявити механізм ускладнення простого речення дієприслівниковими комплексами, установити внутрішні та зовнішні ознаки, формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні та функціонально-комунікативні властивості напівпредикативних ускладнюючих компонентів системи вторинної предикації.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати поняття категорії **напівпредикативності** та умови її реалізації у простому ускладненому реченні;
- 2) проаналізувати особливості структурування простого ускладненого речення з дієприслівниковими комплексами як похідної синтаксичної одиниці;
- 3) виділити різні типи синтаксичних зв'язків та відношень з урахуванням багаторівневої ієрархії ускладненого речення;
- 4) розглянути основні типи пропозицій та їх репрезентації у простому реченні, ускладненому дієприслівниковою конструкцією;
- 5) здійснити класифікацію вторинних дієприслівникових предикатів (далі – Part II-предикатів) у структурі простого ускладненого речення та визначити їх валентний потенціал;
- 6) з'ясувати особливості комунікативної організації речень з напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями;
- 7) виявити формально-семантичні (кореферентні) співвідношення речень, ускладнених напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями, з іншими типами синтаксичних одиниць.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що *вперше* в українському мовознавстві здійснено системний аналіз речень, які містять напівпредикативні дієприслівникові комплекси; визначено граматичний статус зазначених синтаксичних одиниць з огляду на особливості їх функціонування на формально-граматичному, семантико-семантичному та комунікативному рівнях; указано на багатство спроможностей виразу, варіативність фрази, що є наслідком розвитку української мови й комунікативно-інтелектуальної діяльності мовців.

Практична цінність. Результати проведеного дослідження доповнять граматичний опис простих ускладнених речень, учення про предикативність і напівпредикативність, граматичну, семантичну та комунікативну природу речень, ускладнених напівпредикативними дієприслівниковими комплексами.

Спостереження й висновки, отримані в результаті аналізу мовного матеріалу, можуть бути використані в процесі читання лекційних курсів та написання підручників і посібників із синтаксису сучасної української мови.

Матеріалом аналізу послужили речення, ускладнені напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями, дібрані методом суцільного виписування з текстів різних жанрів української літератури ХХ століття. Джерельну базу дисертації складають систематизовані вибірки фактичного матеріалу з творів В. Винниченка, М. Хвильового, М. Вороного, В. Підмогильного, Б. Лепкого, Т. Осьмачки, О. Довженка, Гр. Тютюнника, О. Гончара, Л. Костенко, З. Тулуб, І. Чендея, І. Вільде, М. Івасюка та ін. (усього понад 5 тисяч прикладів).

Методологія та методи дослідження. Науковий аналіз здійснено на основі діалектичного підходу до мови як системи, що перебуває в постійному розвитку, з урахуванням відомих положень про зв'язок мови й мислення, єдності загального та окремого, співвідношення змісту і форми мовних одиниць.

Характер дослідження зумовив необхідність комплексного використання різних методів: описового, структурного, елементів трансформаційного та функціонального аналізів. Дослідження речень з напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями як багаторівневих синтаксичних побудов, цілісної функціональної структури, елементи і частини якої взаємопов'язані чіткою системою зв'язків і відношень, здійснено за допомогою *описового та структурного методів*. У ході аналізу похідних моделей, однією з яких є речення з напівпредикативними дієприслівниковими (Part II) конструкціями, активно запроваджено *методи трансформаційного та функціонального аналізів*, які уможливили їх розгляд не ізольовано, а системно, у зв'язку зі структурами інших типів речень і словосполучень.

Особистий внесок здобувача визначається тим, що в дисертації запропоновано оригінальну синтаксичну теорію про напівпредикативні конструкції сучасної української мови (на матеріалі речень, ускладнених дієприслівниковими комплексами). Усі результати дослідження одержані дисертанткою самостійно.

У працях, написаних у співавторстві, основна концепція напівпредикативності, поліпропозитивної структури речень, ускладнених дієприслівниковими комплексами, належать автору дисертації.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри сучасної української мови Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича та кафедри української мови Прикарпатського університету імкні Василя Стефаника. Основні теоретичні положення, а також практичні результати були викладені на міжнародних та всеукраїнських конференціях: “Проблеми зіставної семантики” (Київ, 1997); “Актуальні проблеми синтаксису” (Чернівці, 1997); “Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 1996); “Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції” (Чернівці, 1997); “Творча індивідуальність і мовостиль Михайла Івасюка” (Чернівці, 1997); “Творчість Богдана Лепкого в контексті європейської культури ХХ століття” (Тернопіль, 1998); “Українська мова на Буковині: її минуле і сучасне” (Чернівці, 1998); “Антропоцентричний підхід у дослідженні мови” (Ніжин-Гродна, 1998).

Публікації. Проблематику та основні положення дисертації викладено в 15 публікаціях загальним обсягом 4 друк. арк. Серед публікацій 9 статей, решта – тези доповідей, виголошених на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях.

Обсяг і структура роботи визначається завданням дослідження й містить такі структурні частини: вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел, додатки.

Обсяг дисертаційного дослідження (без списку використаних джерел та додатків) – 178 с., повний обсяг роботи – 200 с., список використаних джерел – 14 с. (256 позиції).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми та її наукову новизну; визначено мету, завдання й методи дослідження; встановлено зв'язок дисертації з іншими темами та проблемами; з'ясовано практичне значення роботи; зазначено особистий внесок автора та рівень апробації дисертації.

У **першому розділі** дисертації “**Категорія напівпредикативності та її реалізація в реченні, ускладненому дієприслівниковим комплексом**” розглянуто формально-граматичну будову речень із Part II-конструкціями, виявлено різні рівні структурного членування, характер синтаксичних зв'язків

та семантико-синтаксичних відношень, з'ясовано сутність категорії напівпредикативності у зв'язку з поняттями “відносний час”, “відносна модальність” та “часткова персональність”.

Із формального боку функція основного повідомлення в простому ускладненому реченні реалізується головними членами речення, поєднаними актуальним предикативним зв'язком. Ускладнюючий напівпредикативний зворот є модифікацію елементарного речення, "скороченого", "згорнутого" у зворот, словосполучення чи окрему словоформу. У процесі творення одиниць нереченнєвого з формально-граматичного боку рівня постають “неядерні” предикативні відношення системи вторинної предикації (“стягненої”, “подвійної”, “згорнутої”, “додаткової”, “потенційної”). Система засобів вторинної предикації збагачує речення новими предикативними лініями, сприяє його ускладненню та конденсації нової інформації.

У цьому плані **додаткову** (*напівпредикативну, напівфразу*) **предикацію** визначено як потенційну здатність виражати в реченні той смисл, що містить його окрема частина з вторинним предикатом у формі прикметника, іменника, дієприкметника та дієприслівника. Саме тому термін “**напівпредикативність**” використано в реферованій роботі як **синтаксичну категорію**, що **виформовується на базі предикативності основного складу речення та вказує на додаткову (другорядну) процесуальну ознаку предмета**.

Напівпредикативні дієприслівникові конструкції (комплекси) – це відносно самостійні, цілісні синтаксичні єдності, оформлені за певною граматичною схемою, в основі якої знаходиться Part II, і тісно пов'язані зі структурою основного речення, що має самостійний предикативний центр. За своєю будовою та змістом вони відповідають двочленному реченню, оскільки, крім семантики вторинного Part II-предиката, зберігають ознаки предикації (додаткової за своїм призначенням) у структурі ускладненого речення, такої, що має залежний характер. Напр.: *Побачивши Нелю, Безбородько збентежився до непристойності* (І. Вільде) ← *Безбородько побачив Нелю + Безбородько збентежився до непристойності*.

Структура речень з напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями має свою специфіку, що її виявляємо в наявності двох синтаксичних частин: основного складу речення, тобто частини речення, що залишається поза вичленованою конструкцією (у наведеному прикладі – *Безбородько збентежився до непристойності*), та додаткового складу речення – напівпредикативної конструкції (*Побачивши Нелю*). Між цими структурними частинами з'являються **напівпредикативні відношення**, які визначаємо як бінарні, предметно-ознакові, оскільки, по-перше, вони наближені до предикативних у тому плані, що потенційний Part II-предикат виражає ознаку потенційного суб'єкта – підмета; по-друге, як такі, що постають на основі додаткової предикації, вираженої морфолого-

синтаксичними засобами.

Реченням, ускладненим напівпредикативними конструкціями, граматичним і семантичним центром яких є дієприслівник, притаманна **ієрархічна організація структурного ядра**, а саме: ряд словоформ (напр., *Безбородько збентежився*) репрезентує структурну схему речення, тобто його ядерну позицію; інші словоформи посідають більш-менш близькі до центру позиції, поширюючи предикативний мінімум (напр., *збентежився до непристойності*); третій тип словоформ (напр., *побачивши Нелю*) не зумовлено валентністю Vf-фінітного предиката і пов'язується з основним складом речення **напівпредикативним зв'язком**, за якого виражено додаткову предикацію за допомогою **відносного часу** та **модальності**, а також **часткової персональності**. Крім цього, досліджувані синтаксичні одиниці мають **спеціальне призначення в системі мови** – виражати різного роду відношення між двома ситуаціями: часові, причинові, цільові, допустові, умови, наслідку тощо.

Цілісний темпоральний смисл висловлення не обмежується тим фундаментальним концептом, що його утворює синтаксична (граматична) форма речення та її значення. Цей смисл доповнюється за рахунок периферійних мовних показників часу. Так, у реченні, ускладненому напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями, значення **абсолютного часу виражає фінітна форма** в основному складі речення, а **дієприслівник виражає темпоральне значення** (одночасність / послідовність / наступність) **не до моменту мовлення, а в стосунку до дії Vf-присудка**. Напр.: *Помітивши* здалека Коржа, він **прибрав** гордовито недбалою вигляду (З. Тулуб); Марта **одвернулася і вийшла**, *замкнувши* з силою двері (Б. Лепкий).

Отже, **відносний час** напівпредикативної конструкції виявляємо в контексті і тлумачимо як окрему мовну категорію. Співвіднесеність за часом двох дій – дієслівної та дієприслівникової – знаходить вираження за допомогою різних морфологічних категорій (вид), синтаксичних (порядок слів) і лексичних засобів, зумовлюється семантикою дієслова-присудка та дієприслівника, а також залежних від нього слів, що утворюють мінімальний контекст.

Класифікація модальних значень речень, ускладнених дієприслівниковими конструкціями, стає можливою в разі виокремлення **інваріантного модального значення** (реальність / ірреальність), що виформовує основну предикативну ознаку речення, та **додаткового модального плану напівпредикативної конструкції**, що бере участь у творенні вторинної предикації. Отже, **відносна модальність оприявлена** в тому, що дієприслівник виражає додаткові модальні значення, які репрезентуються у співвідношеннях з модальним планом основного складу речення та мають залежний характер. На формування модальних

співвідношень між основним і вторинним предикатом у структурі речення впливають такі фактори: 1) модальність присудка; 2) загальні відомості членів комунікації про ситуацію, позначену дієприслівниковим комплексом.

Значення **часткової персональності напівпредикативної дієприслівникової конструкції виражається не граматично, а лексико-семантичними засобами в контексті.** Для дієприслівника недиференційоване значення особи уточнюється в ускладненому реченні через зв'язок із присудковим словом, як-от: *Одягнувши* хутко шерстяного платка з польовими чічками-квітками поверх білої, вишиваної на підоліччі і зап'ясниках сорочки, **Марійка зібралася** в дорогу (І. Чендей) (тобто: одягнулася і зібралася **Марійка**).

Із формально-граматичного боку речення, що містять напівпредикативні Part II-комплекси, є **простими**, дієслівного типу, оскільки зберігають структурну схему основного складу речення, до якої додається “згорнуте” речення у формі дієприслівникової конструкції. Схема $N_1 - Vf$, **Part II** може мати декілька варіантів залежно від мінімальної структурної схеми основного речення. Ускладненим синтаксичним одиницям притаманна основна ознака простого речення – самостійна **монопредикативність**, яка виражається незалежно від будь-яких інших відношень між словами, та **напівпредикативність дієприслівника, що завжди залежна й не сприймається поза основною лінією речення.**

У *другому розділі* “Семантико-синтаксична структура речень, ускладнених дієприслівниковими конструкціями” здійснено класифікацію Part II-предикатів на основі їхніх семантико-синтаксичних розрізняювальних ознак і функціональних особливостей як вторинних синтаксем; диференційовано валентно-пов'язані й валентно-непов'язані компоненти конструкції; окреслено сукупність правобічних і лівобічних субстанціальних синтаксем, зумовлених семантико-синтаксичною валентністю дієприслівника.

Характерною рисою мовної системи, як відомо, є асиметрія мовного знака, яка виявляється в тому, що в ній не існує повної відповідності між планом змісту та планом вираження, між змістом і формою мовних одиниць. Оскільки речення є мовним знаком ситуації, то на синтаксичному рівні асиметрія має свій специфічний вияв. Речення з напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями за формою вважають простими, а з огляду на зміст становлять знаки декількох ситуацій, тобто є **семантично складними** (неелементарними). Отже, з погляду на об'єктивний зміст в ускладненому реченні є ще одна додаткова номінація дійсності, яка виражається дієприслівником та залежними від нього словами, а також семантико-синтаксичні відношення, що встановлюються між основною та додатковою номінаціями.

У семантичній структурі зазначених реченневих побудов функціонують *два предикати* – фінітний та партиципний. У цьому плані

речення, ускладнені напівпредикативними Part II-конструкціями, варто кваліфікувати як **поліпредикатні**.

Вторинний дієприслівниковий предикат посідає центральне місце в семантичній будові напівпредикативної конструкції, визначаючи семантико-синтаксичну модель модифікованого елементарного речення. У результаті трансформаційних процесів структури речення в напівпредикативну конструкцію, дієприслівник зберігає вихідні для дієслова валентні властивості, тобто “семантично визначені валентні гнізда предиката” заповнюються відповідними відмінковими формами, які характеризуються спеціалізованістю виконуваних функцій. Зокрема, вторинні Part II-предикати (дії або стану) можуть відкривати позиції **об’єкта** партиципної дії, **адресата**, **знаряддя**, **локатива**, як-от: Подались вони обоє, обминаючи сторожу (М. Вороний); Демонструючи клієнту добротність паперу, він професійним рухом провів великим і вказівним пальцями вздовж краю траурної картки (І. Вільде); Січовики ударили в багнети, отак гортаючи руками жар (Ю.Клен); Він нічого не відповів і пішов на схід, несвідомо прямуючи на луки (М. Хвильовий).

Аналіз фактичного матеріалу довів, що дієприслівники у контексті речення обов’язково реалізують **суб’єктну валентність**, тобто із семантичного боку їх можна вважати суб’єктними формами. **Типовим значенням** для дієприслівника є **значення односуб’єктності**, що виформовується в реченнях, у яких денотат підмета є водночас семантичним суб’єктом дієприслівникової дії. У цьому разі спостережено смислову співвіднесеність між основною та дієприслівниковою дією, з одного боку, та спільним суб’єктом у формально-граматичній позиції підмета, з іншого, напр.: Переживаючи якийсь незрозумілий страх, водночас я нічого *не міг* із собою *вдіяти* (М. Лазарук); І *грози*, пролітаючи над містом, *плачуть* (П. Тичина).

Значення **семантичної полісуб’єктності виражають дієприслівники з асоціативною семантикою**, напр.: Срібною річкою потік небом Чумацький Шлях, нагадуючи дві протоки, наче Дніпро-Славути (З. Тулуб). У подібних реченнях напівпредикативна дієприслівникова конструкція відповідає статусу авторизованої, оскільки у речення, яке містить інформацію про об’єктивну дійсність, **вводиться другий структурно-семантичний план**, що вказує на **характер** його сприйняття суб’єктом-автором. Властивість авторизації (певного почуття чи асоціації) передається від суб’єкта самому предмету. Суб’єкт дії, яку виражають дієприслівники з авторизованою семантикою, посідає формально-граматичну позицію підмета, ускладненого предикативною ознакою, а це засвідчує те, що подібні дієприслівники не можуть мати синтаксичного відношення до суб’єкта основного складу речення, тому що між ними немає смислового зв’язку. Значення семантичної полісуб’єктності виформовується в реченні з

напівпредикативною авторизованою конструкцією: позиція авторизуючого суб'єкта відкриває в реченні ще один суб'єктний план – ситуацію авторизації.

У семантичному плані речення з напівпредикативними дієприслівниковими комплексами варто кваліфікувати як складні тому, що вони містять як мінімум три пропозиції. Наприклад, у реченні *Побачивши Нелю, Безбородько збентежився до непристойності* (І. Вільде) першій – основній – пропозиції (Безбородько збентежився до непристойності) притаманна головна ознака речення – предикативність та властивість актуалізації змісту висловлення. Інша пропозиція (Побачивши Нелю) репрезентована в “згорнутому” вигляді та становить модифіковане елементарне речення. Маючи залежний від основної пропозиції характер, нереченнева пропозиція сприяє формуванню складного змісту, не видозмінюючи структурного типу речення. Третю пропозицію виформовує імпліцитно виражений недиференційований зв'язок, що визначає характер семантичних відношень між основною та нереченневою пропозиціями, передаючи різноманітні семантико-синтаксичні відношення (часові, причинові тощо), пор.: *Коли* Безбородько побачив Нелю, то він збентежився до непристойності; Безбородько збентежився до непристойності, *тому що* побачив Нелю.

Семантичне ускладнення простого речення з'являється в результаті комбінації змісту базового елементарного речення та модифікованого елементарного речення у формі напівпредикативної конструкції, між якими встановлюються непередикативні семантико-синтаксичні відношення.

У граматичній системі сучасної української мови центр становлять три- та двомісні моделі модифікованих елементарних речень з вторинним Part II-предикатом, а непоширеною є модель модифікованих елементарних речень із шести-, п'яти- та чотиримісним Part II-предикатом. Загалом позицію напівпредикативної дієприслівникової конструкції зумовлює **синтаксична периферійність**, що виявляється в неможливості формування структурної основи речення.

У *третьому розділі “Комунікативна організація простого речення, ускладненого дієприслівниковою конструкцією”* з'ясовано особливості актуального членування та реалізації комунікативних завдань у реченнях з напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями. Для досягнення цієї мети було застосовано три основних критерії комунікативно-функціонального аналізу -- *контекстний, синтаксичний, семантико-прагматичний*.

Повний аналіз і опис синтаксичної позиції, у якій реалізується дієприслівник, його семантика та функції, передбачає взаємодію *двох видів контекстів: зовнішнього* (семантичний тип Vf-предиката для суб'єктно-об'єктних відношень в основному складі речення) і *внутрішнього* (лексико-

семантичні та граматичні властивості вторинного Part II-предиката та підпорядкованого йому оточення). Відокремлені напівпредикативні конструкції функціонують: 1) як нове повідомлення, що характеризується однаковою змістовою вагою поряд із основним складом речення; 2) як додаткове повідомлення, другорядне за своїм значенням щодо основного.

Аналіз речень з напівпредикативними Part II-конструкціями з урахуванням синтаксичних критеріїв засвідчив, що вони виявляють типові співвідношення з актуальним членуванням простого речення. У пре- та інтерпозиції напівпредикативна Part II-конструкція **виражає відому інформацію, тобто становить тему висловлення (або входить до складу комплексної теми разом із підметом основного складу речення)**. У цьому разі напівпредикативна конструкція виявляє свою залежність щодо предикативного центру й виражає додаткове повідомлення, що створює тло для розгортання основного змісту.

У **контактній постпозиції** щодо присудка дієприслівниковий зворот входить до складу **комплексної реми**, а за умови **парцеляції** становить **самостійну рему**. Крім порядку слів та інтонації, у цих випадках допомагають виразити актуальне членування частки **же, то, тільки, лише (лиш), навіть, саме**.

Оскільки в реченнях, що містять напівпредикативні дієприслівникові конструкції, тема і рема здебільшого бувають комплексними, вони мають **два рівні актуального членування**. На *першому рівні* виявляємо *предикативні відношення* між компонентами предикативного центру, що виформовують основне висловлення. *Вторинна предикація* спостерігаємо на *другому рівні* актуального членування, коли в комунікативно-синтаксичному плані аналізуємо не все речення, а лише його елемент.

Виходячи з позиції, що речення в комунікативному плані є висловленням, особливість якого – орієнтація на учасників мовлення, ми було застосовуємо і семантико-прагматичні критерії, за допомогою яких встановлено, що у функціональному аспекті феномен відокремлення, виділення напівпредикативної дієприслівникової конструкції мовець свідомо використовує для розв'язання комплексу завдань: уточнення інформації про предмет, активізації певних фонових знань, емоційно-експресивного забарвлення речення, актуалізації важливих характеристик дії чи стану.

У **четвертому розділі “Кореферентні співвідношення речень, ускладнених напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями”** висвітлено характер формально-семантичних співвідношень речень, ускладнених Part II-комплексами, з іншими типами речень, окреслено їх місце у синтаксичній системі української мови.

Про співвідношення речень з дієприслівниковими зворотами та складнопідрядних речень різних типів ідеться в багатьох шкільних та вузівських підручниках із синтаксису. Співвідносні речення трактують як

синтаксичні синоніми на основі їх взаємозамінності. Проте теоретичному осмисленню формально-семантичної співвіднесеності зазначених синтаксичних одиниць приділено недостатньо уваги. У ході дослідження цього аспекту функціонування речень з напівпредикативними дієприслівниковими комплексами в дисертації використано оригінальну теорію кореферентності, методику аналізу та критерії формально-семантичної співвіднесеності синтаксичних одиниць, запропоновані проф. Н. В. Гуйванюк.

У плані **формально-семантичних співвідношень** речення, ускладнені напівпредикативними конструкціями, активно взаємодіють із підрядними частинами складних речень розчленованого та нерозчленованого типу. При цьому дієприслівникові комплекси **набувають обставинних чи означальних (рідко) відтінків у значенні, не перетворюючись на відокремлені другорядні члени, як уважали раніше, а зберігаючи певну автономність у формально-граматичній структурі простого речення.**

Фактичний матеріал дав змогу зробити висновок про те, що речення з напівпредикативними дієприслівниковими конструкціями перебувають у **кореферентних співвідношеннях, по-перше, зі складнопідрядними реченнями присубстантивно-означального типу**, напр.: Сонце, зупинившись у зеніті, палить землю вогняними проміннями (М. Хвильовий) // Сонце, **що** зупинилось у зеніті, палить землю вогняними проміннями; **по-друге**, зі **складнопідрядними реченнями детермінантного типу**: 1) *часу*: Ахнули козаки, почувши таку страхітну вість, і руки опустили (Б. Лепкий) // Ахнули козаки, **коли** почули таку страхітну вість, і руки опустили; 2) *причини*: Добре знаючи ваше непевне становище, я спішу із своїм смутним листом (М. Хвильовий) // Я спішу із своїм смутним листом, **бо** добре знаю ваше непевне становище; 3) *мети*: Він запросив мене до хати, бажаючи поговорити наодинці (В. Винниченко) // Він запросив мене до хати, **щоб** поговорити наодинці; 4) *умови*: Не розбурхавши сестер, він не увійде у свою палату (М. Хвильовий) // **Якщо** він не розбурхає сестер, то не увійде у свою палату; 5) *наслідку*: І розбилась об водяну гладину, праматір Ларти... на бризки розпалась, водяну гладину шумом вкривши (Н. Королева) // І розбилась об водяну гладину, праматір Ларти... на бризки розпалась, **так що** вкрила водяну гладину шумом; 6) *допусту*: До Відня Філько все ж виїхав, маючи в кишені всього-на-всього двісті доларів (І. Вільде) / До Відня Філько все ж виїхав, **хоч** мав у кишені всього-на-всього двісті доларів; **по-третє**, зі **складнопідрядними реченнями розчленованої структури з корелятивним зв'язком**, напр.: Сивий мох і лишайник звисав з гілок, як вовна, надаючи деревам старезного вигляду (З. Тулуб) // Сивий мох і лишайник звисав з гілок, як вовна, що надавало деревам старезного вигляду. До речі, третій тип формально-семантичних відношень досі не був предметом уваги синтаксистів.

Зазначені вище кореферентні співвідношення, пов'язані зі зміною синтаксичної природи мовних одиниць (простих ускладнених і складних речень), належать до **метатаксічних**. Вони ґрунтуються на спільності референційного змісту співвідносних висловлень, на семантичній близькості пропозиційної будови й розрізняються семантичними відтінками, зумовленими структурними відмінностями та різними ономасіологічними характеристиками дієслівних форм (Vf та Part II).

Окрім співвідношень із підрядними частинами складних речень, напівпредикативні дієприслівникові конструкції можуть виявляти кореляцію з членами простого речення (з фінітним присудком; обставинними поширювачами, вираженими прислівниками або відмінковими формами; із членами речення, які характеризуються подвійним синтаксичним зв'язком, – дуплексивами). Напр.: Шахай пішов помалу до станції і, **сівши** в кімнаті біля каси, став чекати (Ю. Яновський) // Шахай пішов помалу до станції, **сів** у кімнаті біля каси і став чекати; **Не гаючись**, добула вона зі скрині щонайтоншу сорочку (Б. Лепкий) // **Негайно** добула вона зі скрині щонайтоншу сорочку; Юрба, **заревівши**, в плачу й зойках, кинулась до пророка (В. Підмогильний) // Юрба, **із ревом**, в плачу й зойках, кинулась до пророка; Моя княгине! Ти йдеш вмирати, **піднявши** вгору стомлене лице (Л. Костенко) // Моя княгине! Ти йдеш вмирати **з піднятим** вгору стомленим лицем.

Співвідносне вживання дієприслівників та інших частин мови (прислівників, іменників) у тій самій синтаксичній позиції можна вважати **транспозиційним** кореферентним співвідношенням. Кореферентність дієприслівникових форм з прислівниками, дієприкметниками та іменниками в межах простого речення, пов'язана зі зміною позиційної структури речення, трактується як **інтерверсивна** формально-семантична співвіднесеність.

Отже, **на певному синхронному зрізі засвідчуємо співіснування в мові багатьох паралельних (кореферентних) засобів, які по-різному моделюють подію чи ситуацію дійсності**. Синтаксична природа формально-семантичних співвідношень пов'язана як із суто лінгвальними особливостями мовних знаків, так і з позамовними факторами, зокрема з комунікативно-прагматичними інтенціями мовця – автора конкретного висловлення, що відтворює ситуацію дійсності через призму власного інтелектуального сприймання. Уживання напівпредикативних дієприслівникових конструкцій у структурі речення підтримується насамперед прагненням носіїв мови до стилістичного урізноманітнення мовних засобів, пояснюється гострою потребою стисло висловити у малому контексті думку, максимально навантажити конструкцію відповідним смислом, надати різноманітності та емоційності висловленню.

У **висновках** узагальнено основні результати дослідження, що стосуються поняття напівпредикативності і граматичного статусу речень з напівпредикативними дієприслівниковими зворотами.

Висновки

1. Напівпредикативні конструкції збагачують структуру простого речення новими предикативними лініями, сприяють його ускладненню й конденсації нової інформації, виділяючи та підкреслюючи комунікативно важливу ознаку.

2. Із формально-граматичного боку речення, що містять напівпредикативні дієприслівникові конструкції, є **простими**, оскільки зберігають структурну схему основного складу речення, до якої додається “згорнуте” речення у формі дієприслівникової конструкції. Ускладненим синтаксичним одиницям притаманна головна ознака простого речення – самостійна **монопредикативність**, що виражається незалежно від будь-яких інших відношень між словами, тоді як напівпредикативність дієприслівника завжди залежна і не сприймається поза основною лінією речення.

3. Речення, ускладнені напівпредикативними дієприслівниковими комплексами, є **семантично складними, поліпредикатними, поліпропози- тивними**. Семантичне ускладнення простого речення виникає в результаті комбінації базового елементарного речення та модифікованого елементарного речення у формі напівпредикативної Part II-конструкції, між якими встановлюються недиференційовані семантико-синтаксичні відношення непередикативного типу.

4. Ремо-тематичне членування речень з напівпредикативними Part II-конструкціями виявляє типове співвідношення з актуальним членуванням простого речення. У препозиції до основного складу речення та в інтерпозиції напівпредикативна конструкція становить тему висловлення або входить до складу комплексної теми разом із підметом; у контактній постпозиції напівпредикативний зворот входить до складу комплексної реми. Саме тому відокремлені напівпредикативні конструкції виступають як нове повідомлення, що характеризується однаковою змістовою вагою поряд із основним складом речення, або як додаткове повідомлення, другорядне за своїм значенням по відношенню до основного.

5. У плані формально-семантичних (корелюючих) співвідношень речення, ускладнені напівпредикативними Part II-конструкціями, активно взаємодіють із підрядними частинами складних речень розчленованого та нерозчленованого типу або виявляють кореляцію з членами простого речення (фінітним присудком; поширювачами обставинного типу; дуплексивами).

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Синтаксичні параметри дієприслівників у контексті формально-семантичних співвідношень з іншими синтаксичними конструкціями // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 13 : Слов'янська філологія. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – С. 111–116.

2. Дієприслівникові комплекси зі значенням стану в структурі речення // Проблемні питання синтаксису : зб. наук. статей. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – С. 120–124.
3. Модусні значення дієприслівників у сучасній українській мові // Актуальні проблеми синтаксису : матеріали Всеукраїнської наук. конф., присвяченої 85-річчю проф. І. І. Слинька. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – С. 103–104.
4. Структура семантико-ситуативного поля з предикатом "радість" (на матеріалі мови творів М. Івасюка) // Творча індивідуальність і мовостиль Михайла Івасюка : зб. наук. статей. – Чернівці : Молодий буковинець, 1997. – С. 38–40.
5. Реалізація семної структури якісних прикметників у предикативній функції (на матеріалі ад'єктивних речень) // Структура та семантика мовних одиниць у функціональному аспекті : зб. наук. праць. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – С. 53–60 (У співавт.).
6. Лексичні та синтаксичні засоби вираження інтенсивної ознаки в українській та російській мовах // Проблеми зіставної семантики : доповіді та повідомлення Міжнародної наук. конф. – К., 1997. – С. 92–93.
7. Темпоральні співвідношення між основним та допоміжним предикатом у структурі простого речення // Семантика мови і тексту : матеріали V Міжнародної наук. конф. (30 вересня – 2 жовтня 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1996. – Ч. 1. – С. 103.
8. Особливості вживання дієприслівників у структурі простого речення // Семантика мови і тексту : матеріали V Міжнародної наук. конф. – Івано-Франківськ, 1996. – Ч. 4. – С. 64–67.
9. Формально-граматична будова речень, ускладнених напівпредикативними дієприслівниковими комплексами // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 34 : Слов'янська філологія. – Чернівці : ЧДУ, 1998. – С. 132–137.
10. Репрезентації пропозиційних структур на рівні двоскладного речення // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 34 : Слов'янська філологія. – Чернівці : ЧДУ, 1998. – С. 141–146 (У співавт.).
11. Модальні співвідношення у структурі речення з напівпредикативними дієприслівниковими зворотами // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць : Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. – Кіровоград, 1997. – Вип. 2. – С. 180–184.
12. Імпліцитність як особливий спосіб відображення ситуації та її елементів // Антропоцентричний підхід у дослідженні мови : матеріали VII Міжнародних Карських читань. – Ніжин-Гродна, 1998. – С. 218–219.
13. Предикативні зв'язки в аспекті комунікації // Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції : матеріали міжнародної науково-практичної конф. – Ч. II. – Чернівці : Рута, 1997. – С. 197–201.
14. Граматичні та лексичні засоби вираження відносної темпоральності у

структурі речень з напівпредикативними комплексами (на матеріалі мови творів Б. Лепкого) // Творчість Богдана Лепкого в контексті європейської культури ХХ століття : матеріали Всеукраїнської наук. конф., присвяченої 125-річчю від дня народження письменника. – Тернопіль, 1998. – С. 308–312.

15. Відносна персональність дієприслівникових комплексів у структурі простого ускладненого речення // Українська мова на Буковині: минуле і сучасне : матеріали II Всеукраїнської наук. конф. – Чернівці : Місто, 1998. – С. 233–237 (У співавт.).

АНОТАЦІЯ

Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 1998.

У дисертації запропоновано системний опис речень, ускладнених напівпредикативними дієприслівниковими комплексами, окреслено граматичний статус категорії напівпредикативності та поняття напівпредикативної конструкції, які реалізуються параметрами відносної темпоральності й модальності та часткової персональності. У роботі проаналізовано семантичну та комунікативну структуру речень з Part II-конструкціями, комплексно описано формально-семантичні співвідношення досліджуваних структур з іншими реченнями.

Ключові слова: вторинна предикація, напівпредикативність, напівпредикативна дієприслівникова конструкція, напівпредикативні зв'язки та відношення, нереченнева пропозиція, семантико-синтаксична валентність, кореферентність.

АННОТАЦИЯ

Кульбабская Е. В. Полупредикативные конструкции в современном украинском языке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Прикарпатский университет имени Василия Стефаника, Ивано-Франковск, 1998.

В диссертации предлагается системное исследование предложений, усложненных полупредикативными деепричастными комплексами, определяется грамматический статус категории полупредикативности и понятия полупредикативной конструкции, которые реализуются параметрами относительной темпоральности, модальности, а также частичной персональности. В работе проанализирована семантическая и

коммуникативная структура предложений с Part II-конструкциями, комплексно описаны формально-семантические соотношения исследуемых структур с другими предложениями.

Ключевые слова: вторичная предикация, полупредикативность, полупредикативная деепричастная конструкция, полупредикативные связи и отношения, непредикативная пропозиция, семантико-синтаксическая валентность, кореферентность.

ANNOTATION

Kulbabska O. V. Halfpredicative constructions in the modern Ukrainian language. – Manuscript.

The dissertation is for the competition to get the scientific degree of candidate of philological sciences on the speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Prycarpatskiy university named after V. Stefanyk, Ivano-Frankivsk, 1998.

In this thesis a complex description of the sentences, which is complicated by the halfpredicative participles is offered. Also the grammatical status of this category and the notion of halfpredicative construction which is realized by the parameters of relative temporarity, modality and partial personality are outlined here. It has been analyzed the semantic and halfpredicative Part II-constructions. The formal semantic coordinations of the studied structures are described in their relations with other syntactical units.

The key words: secondary predication, half-predicateness, halfpredicative participle construction, halfpredicative connection, halfpredicative relations, nonspeech proposition, semantic-syntactical valence, correfferency.